

TÜRK ESNAFININ SOSYAL YAPISI VE SOSYAL DEĞİŞME TEMAYÜLLERİ

Yusuf BÜYÜKBOYACI

I - ESNAFIN TARİFİ

"Esnaf" Arapça'da -şimdi sınıf dediğimiz- "sınıf"ın çoğuludur, sınıflar demektir (1).

Günümüzde "esnâf" tabirinden anladığımız, ister gezici, ister bir dükkanda olsun veya bir sokağın belirli bir yerinde sabit olsun yaptığı iş, nakti sermayesinden çok bedeniyle çalışmasına dayanan ve elde ettiği kâr ancak geçimine yetecek kadar olan ticaret ve san'at sahipleridir. Esnâflar beden güçlerini, şahsî emeklerini sınırlı sermayeleri ile birleştirerek çalışırlar. Yanlarında çırak, kalfa gibi az sayıda kimse çalıştırabilirler. Tüccar ve sanayiciler kadar yüksek ciro ve iş hacmine sahip değildirler (2).

Vaktiyle esnafın sosyal yapımızdaki yeri bugünküyle mukayese edilemeyecek derecede mühim olduktan başka, fevkâlade düzenli bir şekilde teşkilâtlanmıştı. Kanunları ve kanunlardan fazla riayet edilen gelenekleri, âdetleri, kaideleri vardı. Çeşitleri daha ihtisasa doğru sınıflandırılmıştı. XVII. asırda İstanbul'da 1100 çeşit esnaf vardı. Her biri işinde mütehassıstı ve birinden diğerine geçiş hemen hemen imkansızdı. Mazimizdeki "esnaf" tabiri sosyal sınıfların nerdeyse tamamını ifade eden birçok küçük imalatçı ile zanaatkâr ve san'at erbabını da içine alan kapsayıcı bir mevhumdu.

Zamanımızda sanayileşme hareketleri yanında küçük tacir ve esnafın sermaye ve emeklerini değerlendirdikleri küçük sanayi sahasında önemli değişimler olmuştur. Esnaflar sanayileşmenin getirdiği yeniliklerden mütevazı ölçülerde de olsa yararlanmaya başlamışlardır. Ancak kullanılan makine ve motorların belirli bir kapasiteyi aşması halinde esnaf özelliğinin kaybolacağı da ileri sürülmektedir (3).

Esnaf zümresi işçilerle patronlar, çok zenginlerle dar gelirli arasında orta halli bir zümredir. Toplumda millî değerleri yaşatan bir unsurdur. Bu bakımdan esnaflar uzun bir süre toplumun orta direği sayılmışlardır (4).

Bu incelememizde Türk esnafının mazide ve günümüzde ne gibi sosyal değişimlere uğradığını tarihi metodu kullanarak göstermeye çalışacağız.

II - TÜRK TARİHİNDE EL SAN'ATLARI VE ZANAATKARLAR :

M.Ö. 2500 - 1700 yılları arasında oldukça belirgin bir vasıf kazanmış olduğu kabul edilen "bozkır kültürü"nü (5) ata binicilik temel unsur olmak üzere siyasi, iktisadi, dinî vb. cephelemleri ile meydana koyan sosyal mirasın sahipleri olan bozkır Türk topluluklarında, demircilik ve madencilik başlıca meslekler arasındaydı.

Anav kazılarında M.Ö. 7000 yıllarında imal edildiği kabul edilen işlenmiş bakır ve demirden çuvaldızlar, dikiş iğneleri, madeni teller, eğeler, bıçaklar, oraklar, testereler, mızraklar, temrenler bulunmuştur. Bakır ve demiri işleyerek ve incelterek iğne ve tel, ona su vererek çelikleştirmek suretiyle madenden eğe ve testere yapabilen bir millet teknik sahada bir hayli ileri gitmiş demektir (6).

Bozkır Türk topluluklarında mükemmel kılıç, kalkan, büyük imal edilir, Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzaları altın levhalarla kaplanır ve kıymetli taşlarla süslenirdi. Kemer tokaları, kayış uçları, kav mahfazaları, sadaklar, zırhlar, tolgalar çok kere işlemeli altın ve gümüş ile bezenir, madeni tabaklar, maşrapalar, heykeller bazıları birer san'at eseri değerinde olmak üzere Türkler tarafından yapılırdı. Çin'den Tuna boylarına kadar

bozkırlara serpilmiş binlerce mezardan bu eserler bol miktarda çıkarılmıştır. Ayrıca kazanlar, ibrikler, kovalar, dahası içinde yüzlerce insanın barındığı otağlar, arabalar, at teçhizatları, eğer ve koşum takımları bozkır Türk topluluklarında ne kadar kalabalık bir zanaatkâr zümresinin bulunduğunu gösterir. Halıcılardan, kilimcilerden, çizmecilerden, çorapçıları, börtükçülerden, dokumacıları ve terzileri de bunlara ilâve etmek lazımdır. Bozkır Türk halkı arasında mahir marangozlar, tahta oymacılar da vardı. Asya Hunları masa, koltuk, dolap, karyola yapıyorlar ve perde kullanıyorlardı. Bu Hun ev eşyasından çoğu Çin'e de geçerek moda haline gelmişti. Eski Türkler, elbiseleri için ütü bile kullanmakta idiler (7).

Şüphesiz ki, bütün bu tüketilmiş mamüllerin birer üretim tekniği ve vetinesi olduğu gibi mübadele esasları da vardı.

Türk devletleri komşu milletlere umumiyetle canlı hayvan, deri, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarlar, karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Gök-Türkler ve Uygurlar Çin ile, Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret anlaşmaları yapmışlardı. 734 tarihli anlaşma ile Ling-çu'daki So-fang şehrinin ortak pazar yeri olmasına karar verilmişti. Orhun kitabelerinde de devletin sağlamlığı ve halkın refahı için ticaretin ehemmiyeti belirtilmiştir (8).

Gök-Türkler devrinde işletilen demir eritme ocakları ve demir dökümhaneleri Kiselev ve Merhart tarafından bulunmuş ve tetkik edilmiştir (9).

Altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere şekil veren ince usta ve san'atkârlar, kuyumcular ve bunların iç ve dış pazarlarda ticaretini yapan insanlar vardı. Kıymetli madenlerden yapılan süs eşyalarındaki şekil ve zerafeti ve bunları yapanlardaki ustalık seviyesini bu gün bile takdir etmemek mümkün değildir. Bakır, demir ve kıymetli madenlerden yapılan her türlü alet ve eşyaya şekil, şüphesiz ki, elle değil özel aletlerle veriliyor ve seri imalât yapılıyordu. Bunların idraki ve düşünülmesi Türklerde tekniğin ne derece ileri olduğunu izahını ortaya koyar. Bütün bu madenlerin ocaklardan nasıl çıkarıldığını, tasfiyehanelerde nasıl tasfiye edildiğini, fırınlarda nasıl eritildiğini, imalâthanelerde nasıl imâl edildiğini ve işlendiğini, bunların teknik teşkilâtlarını, seviyelerini ve güçlerini iyice bilmiyorsak da Başbalık ve Hoço mıntıkasında bulunan ve halk arasında Akdağlar denilen

dağlardan nişadırın nasıl elde edildiğini ve nasıl tasfiye ile imâl edildiğini biliyoruz. Başbalık Hoço ve Turfan şehirleri civarında bulunan volkanik dağlardaki mağaralarda yeşil bir su birikir ve hava ile temas edince donarak tuz haline gelirken, öte yandan da dumanlarla beraber havaya yükselen küller etrafa yayılır ve toprak üstünde bir kül tabakası hasil ederdi. Nişadırılık edenler, külleri çuvallarla toplarlar, imalathanelere getirirler, buradaki kazanlarda kaynatırlar, kalıplara dökerler, kuruması için bu kalıpları güneşe sererlerdi. Çoğu zaman güneşte istenilen kıvamda kurumadığı için bir müddet de fırınlara salarak kurutulardı. Depolarda bozulmadan kalmasını temin etmek için de henüz kaynatılır ve kalıba dökülürken bir miktar zencefil katarlardı. Sonra satışa hazır olurdu (10).

Meslek erbabı zenaatkârlar için Uzlar tabirini uygun gören Balasagunlu Yusuf Has Hacip tarafından M.S. XI. yüzyılda kaleme alınan ve devrinde Kaşgar'da hüküm sürmekte olan Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a sunulan Kudatgu Bilig adlı edebî ve felsefî eserden öğrendiğimiz kadarıyla, o zamanki Uygur Türk toplumlarında daha önceki Türk topluluklarından tevarüs edilen meslekler aynen yaşamaktadır. Uygurlarda aydınlardan sonra gelen asıl halk 6 tabakaya ayrılmaktadır: 1) Tarıgçılar - tarımla uğraşanlar, 2) Satıgçılar - tüccarlar, 3) İğdişler - çobanlar, 4) Uzlar - küçük san'at ehli kimseler, 5) Karabudun - işsizler, 6) Çi vağlar - yoksul kimseler, şeklinde iktisadî tasnife tabi halk hukuk bakımından birbirine eşittir.

Kitap satıcılar hakkında "bunlar durmadan ticaret yapar ve kar peşinde koşarlar." "Doğudan batıya kadar gezip dolaşırlar ve arzu ettiğin şeyleri sana getirirler." "Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasalar idi, kara samur kürkü ne zaman giyerdin." "Hitay kervanları yolları toz-dumana boğmamış olsalar idi bu çeşitli ipekler nereden gelirdi." "Kâr ve zarar hususunda çok hassas olurlar, onlar ile iş görürken bu hususa çok dikkat etmelisin." demektedir (11).

Kitap uzlar yani meslek erbabı olan zenaatkârlar hakkında da "Bunlar kendi hayatlarını kazanmak için, zenaat ile meşgul olurlar." "Bunlar demirci, ayak-kabıcı, derici yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır." "Bu dünyanın süsü bunlardan gelir, hayret verici hünerler bunlardan çıkar." "Bunların sayısı pek çoktur, sayarsan söz uzar, kalanlarını sen kendin tasavvur et, ben sözümü kesiyorum." demektedir (12).

Yukarıda sayılan meslek gruplarının hepsi de eski Türklerin başlıca uğraşı alanlarını teşkil etmektedirler.

Demircilik X. ve XI. yüzyıllarda da yine baştaadır. Demircilik ve onun yan dallarını teşkil eden diğer meslekler ile okçuluk geçim kaynağı olduğu gibi, Çinlilerle ipek kumaş değişiminde önemli üretim malları arasındadır (13).

Yüksek seviyede olan Türk deri işçiliği özellikle üzerinde durulmaya değer. Orta çağda bile Volga boyundaki büyük Bulgar ilinde deri işçiliği yüksek uzman seviyesine ulaşmış ve batıda sahtiyân diye adlandırılan san'ata örnek teşkil etmiştir (14).

Eski Türklerde hayvancılık, dericilik, çizme ve deri elbise kalpagların gelişmesi aynı zamanda üslup ve estetik bir değere de sahipti.

Gök-Türk ve Uygurların sosyal mirasına sahip olan Oğuzların kadim Türk yurdunu batıya ve güney batıya doğru genişletme siyasetlerinin tezahürleri olan Oğuz-Yabku Devleti, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçukluları dönemlerinde de meslek kültürlerinin devam ettiğini görmekteyiz. Hatta öyle ki, mesleklerin inanç sistemleriyle ilgili kılınması vakıası bile dinî çerçeve değiştiği halde biri diğerini hatırlatacak tarzda aynen tekrarlanmıştır. Eski Türklerde demircilik aynı zamanda kutlu bir zenaattı. Kut sayesinde dokuz atası demirci olan bir adam, kam yani "şaman" olurdu (15). İslamî dönemde de zenaat erbabı fütüvvet dereceleri olan yiğitlik, ahilik ve şeyhlik merhalelerini aşmak durumundadır. Fütüvvetten kasıt, Allah'a şirk koşmama, doğruluk, cömertlik, edep, haya, temizlik gibi daha çok imana taalluk eden mevhumlara bağlılıktır.

İslâm ortaçağında Fütüvvet teşkilâtının, hassaten Selçuklu Anadolu'sunda şehirlerin zenaat erbabı arasında, loncaların nizam prensibi haline gelmek suretiyle başka şekiller alarak, Anadolu'nun kendine mahsus fütüvva şeklinin AHİLİK adıyla rol oynadığı bilinmektedir (16). Ahilik ile Fütüvvanın menşe itibariyle aynı olmadığı konusunda yaygın bir kanaat vardır. Ancak, Selçuklu devrinin sonuna, yani 1300 yıllarına doğru, Ahilik ve Fütüvvanın birbirine bağlılığı şüphe götürmeyecek derecede vazıhtır. Bu devirde, muhtevalarında fütüvvanın sofiler tarafından hazırlanmış bütün düşünüş tarzını, fityânın bütün eski ve nev'i

şahsına münhasır adetlerini tebarüz ettiren, Ahiler tarafından Ahiler için hazırlanan ve adına Fütüvvetnâme denilen eserlere sahip bulunuyoruz (17).

AHİLİK yüzyıllar boyunca Türk sosyal hayatında çok önemli bir yer işgal etmiş ve yakın zamanlara kadar yaşamıştır. Kelimesinin aslı AKHI veya AKI olup Türkçedir. Muhtelif meslekleri içine alan bir toparlanış, bir esnaf teşkilatıdır. Başlangıçta debbağları (derici esnafı), saraç ve kunduracıları sonraları bütün esnafı bünyesine alan bir sosyal müessese olarak gelişmiştir. Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde Anadolu'da kurulup gelişen bu müessesenin esas unsurları yiğitlik ve cömertlik başta olmak üzere öğülmeye değer vasıfları olan gençlerdi. Bu sebeple bu teşkilâtlara fütüvvet de denilmiştir. Fütüvvet kelimesinin aslı Arapça genç yiğit, cömert delikanlı mânasında fetâ kelimesidir. Ahı-akhı kelimesinin de Türkçe eli açık, cömert kardeş anlamına gelen akı kelimesine denk düştüğü açıktır.

Ünlü seyyah İbni Batuta'nın açıklamasına göre "Ahiler Anadolu ülkesinde Türklerin oturdukları her yerleşim merkezinde var idiler. Bunların yabancıları ağırlama, yedirme-içirmede, eşkiyaları takip ve yok etmede, halka zulmedenlere karşı koymada benzerleri yoktu."

A - AHİLİK VE TÜRK SOSYAL BÜTÜNLEŞMESİNE TESİRLERİ

Ahiler Türk kitlelerinin yeni girdikleri İslâm dinine ve yeni vatan Anadolu'ya ısınıp kaynaşmalarını, yerleşik hayata intibat edebilmelerini sağlamada önemli rol oynamışlardır. Eski inançlarla yeni din ve inançlar, Orta-Asya'dan getirilen yarı göçebe kültürü ile Anadolu ve Ortadoğu'daki yerleşik kültürler arasında kalan Türk milletini kendine mahsus yeni bir kültür ve medeniyet sentezine ulaştırmada öncü ve rehber olmuşlardır. Aynı zamanda iç ve dış tehlikelere karşı kurdukları düzen ve sağladıkları güçle, halkı korumuşlardır. Bu öncü, uzlaştırıcı ve koruyucu cemaatlar daha sonra tarım dışı üretim alanını, esnaf ve sanatkârları teşkilâtlandırmış, daha doğrusu kendileri esnaflaşmışlardır. Fakat bunlar sendika, korporasyon, lonca gibi sadece mensuplarının menfaatlerini korumak için kurulmuş birlikler değildi, bir inanç ve görev "misyon" birliği idiler. Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile devlet otoritesinde meydana gelen boşluğu doldurmada,

toplum düzenini büsbütün çökmekten kurtarıp yeni bir birliğe imkân hazırlamada Ahilerin payı büyük olmuştur. Kuruluş çağında Osmanlı Devleti'nin en büyük kuvvet ve dayanağı bu teşkilât olmuştur. İlk fetihlerin gönüllü öncüleri de "Alp-erengül" denilen Ahilerin kılıçlı kolu idi. "Ahî piri Ahî Evran Kırşehir'e yerleşmişti. Bir tarafta Hacı Bektaşî Veli Osmanlılara yardım ederken Eskişehir civarında İtburunu mevkiinde tekkesi bulunan ve Ahî ileri gelenlerinden olan Şeyh Edebali sınırda akıncıları teşvik ediyordu. Osman Gazi'nin 1299'da Osmanlı Devletini ilan ettiği törende Ahî piri Ahî Evran'ın Osman Gazi'nin beline şed kuşak bağladığı söylenir" (18). Anlaşıldığı kadarıyla ilk Osmanlı Hükümdarları da bu teşkilâttan ve teşkilâtın reisi sayılıyorlardı. Ahilik köylere kadar bütün Anadolu'ya yaygındı. Toplumda dayanışma ve disiplini sağlıyordu. Ahî birliklerinin merkezi Ahî Evran Zaviyesinin bulunduğu Kırşehir idi. Adı, kimliği kişiliği efsaneye bürünmüş olan bu zaviyenin kurucusu zat, bütün san'atların piri, ustası, şeyhi kabul ediliyordu. Ankara'da Ahiliğin merkezlerinde biri idi (19).

Ahilerin özel kıyafetleri vardı. Başta beyaz keçe külah (daha sonra yeniçerilere geçti) üstüne kısa sarık, bacağa şalvar bele yünlü kuşak, ayağa mest, sırta hırka (aba-kebe), gerekirdi. Kuşaklarında iki endaze boyunda (130 cm) bir saldırma taşırlandı. Gündüzleri çalışır, akşam yemeklerini zaviye denilen teşkilât merkezlerinde birlikte yerlerdi. Zalimlere, haksızlara karşı amansız düşman, herkese ve özellikle yabancılara karşı son derece misafirperverdiler (20). Bu durum, sosyalleşmiş, toplumla aynileşmiş bir tipi gösterir.

Sosyal bütünleşmenin hakiki manada bütünleşme vasfını taşıyan iki şeklinin olabileceğini ve bunların 1-Fonksiyonel bütünleşme, 2-Mâna etrafında bütünleşmeden ibaret olduklarını bilmekteyiz. Bunlardan birincisi, daha ziyade iş-bölümü ve bunun imkan verdiği işbirliği ile sağlanan bir bütünleşme tipidir. Bu türlü bir bütünleşme daha ziyade mekanik bir hüviyet taşır. Çünkü böyle bir entegrasyon bir makinenin birbirini tamamlayan parçaları arasındaki bütünleşmeye benzer. Parçalardan herhangi biri çıkarıldığında makinenin faaliyeti durur (21). Türk tarihinin el san'atları ve zanaatkarlar açısından incelenmesinden anladığımız kadarıyla Türk toplulukları, sanayi inkılabının görüldüğü 19. ve 20. yüzyıla kadar devirlerinin en mükemmel bir iş-bölümünü ve bunun imkan verdiği işbirliğini diğer toplumların çok fevkiin-

de gerçekleştirmişlerdir. Bu sosyal mirasın Osmanlı döneminde Ahilik ve Lonca teşkilâtlanması şekliyle tecessüm ettiğini görüyoruz. Fonksiyonel bütünleşmenin Ahilik kaidelerini teşkil eden şahsî namus ve doğrulukla Allah korkusu, diğergamlık, cömertlik gibi esaslarına bağlanan mâna etrafında bütünleşme ile biri diğerini pekiştirecek karşılıklı destekleşme içine girdiğini görmekteyiz. Bu kuvvetli bir sosyal bütünleşmeye işaret etmektedir. Bu bütünleşmeyi ciddi biçimde ilk sarsan vakıanın sanayi inkılabı olduğunu belirterek Türk esnafında ticari ahlâk ve kontrol mekanizmasının işleyişini ortaya koymaya çalışacağız.

B - TÜRK ESNAFINDA TİCARİ AHLAK VE KONTROL MEKANİZMASI

Osmanlı memleketlerinin her yerinde muhtelif san'at erbabının kendisine göre bir teşkilâtı, esnaf şeyhi, kerhüdâsı, yiğitbaşı ve ehl-i hibre gibi azâsı vardı. Esnaf tarafından inihab edilip hükümetçe tasdik edilen bu heyet, esnafın ahvâline mes'ul oldukları gibi, aynı zamanda hükümet ile esnaf arasında da vâsita idiler. Yolsuzluk eden san'at sahibi, bunlar vasıtasıyla ceza görürdü. Hükümet mahalli kadılar vasıtasıyla san'at erbabına yapacağı tebligatı yapardı. Esnafın alacağı ve satacağı eşyanın fiyatı muayyen olup defterde yazılı idi. Bunun haricine çıkıp ihtikâr yapanlar ele geçerse şiddetli ceza görürlerdi. Her esnafın her yerde, yani şehirde ve kazada miktarı ve dükkan adedi muayyen idi. O muayyen sayıdan fazla dükkan açılması, ihtiyaç üzerine hükümetin müsadesine mütevakkıf idi. Keza usta ve kalfa adedi de öyle idi. Bir çırağın kalfa ve bir kalfanın usta olması merasime tabi olup, derece ve adları deftere kayıt edilirdi. Yani önüne gelen dükkan açamaz ve usta olamaz, gizli olarak açılan dükkanlar derhal kapatılırdı (22). Esnafın hükümetçe murakabesi yanında diğer bir kontrol mekanizması da otokontrol yani kendi kendini kontroldü. Bu başlangıçta Ahilik teşkilatı ile bidayette de aynı işi yapan gayrimüslim esnafa da kapısı açık olan Loncalar vasıtası ile oluyordu.

Lonca dışı esnaf olma kabil değildi. Lonca bu günkü sendika kapsamından çok daha geniş kapsamlı, daha girift kaideleri olan aynı zamanda otokontrol müessesesi olmak bakımından bir kat daha ehemmiyetli bir kuruluştur. Ahilik yoluyla esasları Selçuklu devrinden Osmanlı devrine geçen bu teşkilâtın XIX. asrın başlarına kadar eski haliyle devam ettiğini bu asırda bazı kaide-

lerinin farkedilerek, yenileşerek sürdürdüğünü, son izlerinin de 1913' de kalktığını görüyoruz. Her esnaf mesleğinin ayrı loncası olduğu gibi bu loncalar bir arada konfederasyon şeklinde de teşkilâtli idiler. Daha çok esnaf çocuğu esnaf olur, baba mesleğine devam ederdi. Gerek aynı branşta esnaf çocuğunun, gerek esnaf çocuğu olmayan fakat esnaf olmak isteyen şahsın belirli bir mesleğe girmesi çıraklık yoluyla mümkündü. Bir ustanın yanına çırak olarak kabulü şarttı. Ustanın otoritesi münakaşa edilemezdi. Çırak ileride kalfa ve usta olduğu zaman ahlâkını muhafaza etsin diye saygılı, terbiyeli, edebli, dindar, ahlâklı ve tokgözlü yetiştirilirdi. Kolayına kaçmasına, işini kabil olabilen en mükemmel şekilden başka türlü ve düşük kaliteli yapmasına ve hiç bir hususta kaytarmasına imkan yoktu. Bu disipline girmeyenler esnaf olamazlardı. Çırak fakirse küçük bir ücretle, değilse bedava olarak işe başlar, boğaz tokluğuna çalıştıktan ustasına meslekte ilerlediğini ispat edebildikten sonra ücrete geçerdi. Ücret haftalık şeklinde ödenirdi. Usta çırağın yetiştigiine kani olduktan sonra kendisine kalfa ünvanını verir, ücretini artırır, daha mesuliyetli işler emniyet etmeye başlardı. Kalfa kelimesi Arapça Halife kelimesinden bozmadır. Burada yardımcı manasınadır (23).

San'atın bütün püf noktalarını kavrayan, ustası derecesinde imâl edebilen, ustası tarafından ahlâkına ve ustalığına kanaat getirilen kalfa usta olur ve ustasının yanından ayrılarak aynı branşta kendi başına iş tutmaya hak kazanırdı. Bir çeşit ehliyet ve diploma töreni mahiyetinde usta olacak kalfaya "peştemal" kuşatılırdı. Bu iş büyük bir törenle ve o iş kolunun loncası ile anlaşmaya varılarak olurdu. Yeni usta, yeni dükkan demektir. Yeni dükkan açmak ise o branşın loncasının dışında bir de hükümete bağlı idi. Zira hükümet hangi branşta o mahalde ne kadar dükkan icap ettiğine karar veren merci idi. Hükümet o şehirde 18 kasap veya 27 kunduracı dükkanı olmasına karar vermişse bu sayıyı artırmak kabil değildi. Aksi takdirde hem o branşın esnafının kârı azalır, geçimleri kısılır, hem de kalite düşebilir, haksız rekabetler doğarak halk zarara uğrayabilirdi. Gerek kalite, gerek fiyatlar serbest olmadığı, loncaların ve hükümetin çifte murakabesiyle kontrol edildiği, zaten her iki hususta da o branşın loncası hükümetin tam selahiyetli temsilcisi olan Kadiya karşı sorumlu olduğu için başka şekil mümkün değildi (24).

Her loncanın 6 kişilik bir yönetim kurulu vardı, "altılar" denilen bu kişiler o loncaya mensup yaşlı, doğru, tecrübeli,

akıllı, zengin ve nüfuzlu ustalar arasından o loncanın bütün ustalarının reyiyile seçilirlerdi. O loncaya ait bütün işlerden bu yönetim kurulu, hükümeti temsil eden Kadıya ve Kadı'nın bu işlere bakan memuru olan Muhtesibe karşı sorumlu idi. Gene bu yönetim kurulu loncanın bütün ihtiyaçları için teşebbüse geçmek, icabında hükümetten talepte bulunmakla yetkiliydi (25).

Lonca yönetim kurulu, kusurunu gördüğü dükkanı belirli bir süreyle kapatır, çırak ve kalfasının kusurundan dolayı ustayı cezalandırır, hatta bir kaç günlük hapis cezası verebilirdi. Suç ağırsa, suçlu lonca mensubu Kadıya gönderilirdi. Kalite kontrolü son derece mühimdi. Standart kaliteye uymayan esnaf şiddetle cezalandırılır, direnirse loncadan ihraç edilirdi ki, mesleğini bir daha asla icra edemezdi. Eğer lonca yönetim kurulu kalite kontrolünde bazı yolsuzluklara göz yummuşsa, işten el çektirilir ve hükümet tarafından cezalandırılırdı (26).

Esnaf, her ihtiyacı için loncaya müracaat ederdi. Loncanın "avâriz sandığı" vardı. Üye aidatı, bağışlar, vârissiz ölen lonca mensuplarının serveti ile bazı loncaların sandıkları gerçek bir banka derecesinde zenginleşmişlerdi. Felâkete uğrayan lonca mensubunun bütün zararı derhal bu sandıktan ödenirdi. Lonca mensubunun düğün masraflarını bu sandık karşılar, yani bir alet edinmek, dükkan değiştirmek istiyorsa bunu temin ederdi. Lonca mensubunun sandığı dışında bir yere borçlanması ayıp, hatta yasaktı. Ölen lonca üyesinin çocuğu muhtaç durumda ise onlara hayatlarının sonuna kadar bakmak, çocuklarını yetiştirip yerleştirmek loncanın görevi idi (27).

Esnafın sosyal ehemmiyeti de bu günkü çok üzerindeydi. İyi para kazanır, iyi izdivaçlar yaparlar ve toplumda saygı görürlerdi. Bunda dükkan açabilmenin gedik usulüne bağlanması kadar esnafın kendi arasında gerçekleştirdiği dayanışmanın ve hepsinden önemlisi otokontrolün büyük rolü olmuştur.

III. TÜRK ESNAFINDA SOSYAL DEĞİŞME TEMAYÜLLERİ

Buraya kadar yaptığımız incemelerde gördük ki Türk insanının bilinebilen en eski tarihinden bu yana Türk topluluklarında her zaman incelmış bir san'at zevkine dayanan zanaatkârlar zümresi bulunagelmış ve bu zümre mensupları arasında bilhassa Osmanlı döneminde büyük bir dayanışma ve müesseseseleşme vakası gözlenmiştir.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu zamanında sanayi inkılabından, yani fabrika sanayiinden önceki küçük sanayi devrinde sanayi sahasında dünyanın ileri gitmiş bir memleketi bulunuyordu. Lonca ve Ahilik sistemleriyle düzenli, kontrollü bir sanayi ve iş piyasası mevcuttu. Narh sistemleriyle kalite kontrollerinin tatbiki ve iş piyasalarının tanzimi, mahalli meslek organları tarafından ifa ediliyor, bilhassa mensucat sahasında mamullerimiz dış piyasalara ihraç ediliyordu (28).

Ekonomik zihniyetin gelenekçi esaslara istinat ettiğini sistemlerin analizi yoluyla rahatça söyleyebileceğimiz ve yakın geçmişe kadar bu özelliğini koruyan Türk esnafının, tradisyonalist (gelenekçi) bir anlayışla teşkilâtlı bir cemaat yapısı arzettiği küçük sanayi devrinden, fabrika sanayii devrine bir takım değişmelere uğrayarak intikal ettiğini görüyoruz.

Gerçekten de büyük sanayinin doğuşu, makinalaşma ve seri imalâta geçiş bütün dünyada esnafın "proleterleşme korkusunu artırmış bulunmaktadır. Büyük sanayi inkılâbı küçük sanayiye ve el tezgahlarına dayanan bir çok işkolunu silip süpürmekte, işsiz kalan pek çok esnaf süratle bir sosyal çözülmenin ortasına itilmektedir. Daha şimdiden, kunduracı, terzi ve benzeri esnaf çok defa işini bırakmak, atölyesini terk etmek zorunda kalmaktadır. Ancak hemen bunun yanısıra büyük sanayie paralel olarak yepyeni iş kolları doğmakta ölmekte olan kunduracılık ve terzilik gibi küçük iş ve meslek dalları yanında, şoförlük, elektrikçilik, elektronik cihaz tamiratçılığı, oto tamirciliği, su tesisatçılığı, nakliyecilik gibi iş ve mesleklerin boy verdiğini görmekteyiz. Bu, yeni şartlara göre yeni bir esnaf tabakasının doğmakta olduğunu göstermektedir. Sanayileşme esnafı yok etmemekte kendi yapısı içerisinde ona yeni iş ve görevler tayin etmektedir (29).

KAYNAKLAR

- 1) Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, İst. 1983, C. 11, s. 383.
- 2) Yeni Türk Ansiklopedisi, İst., 1985, s. 853.
- 3) Yeni Türk Ansiklopedisi, Aynı Eser, s.
- 4) Yeni Türk Ansiklopedisi, Aynı Eser, s.
- 5) Kafesoğlu, İ., Türk Dünyası El Kitabı, "Kültür ve Teşkilât", Ankara, 1976, s. 755.
- 6) Ünal, İ., Türk'ün Sosyo Ekonomik Tarihi, Konya, 1975, s. 157.
- 7) Kafesoğlu, İ., Aynı Eser, s. 777.
- 8) Kafesoğlu, İ., Aynı Eser, s. 778.
- 9) Ögel, B., İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1962, s. 139.
- 10) Ögel, B., Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İst. 1971, C. 1, s. 130.
- 11) Yusuf H. Hacib, Kutadgu Bilig II, Ankara 1974, s. 320-321.
- 12) Yusuf H. Hacib, Aynı Eser, s. 322-323.
- 13) Türkdöğän, O., Türk Tarihinin Sosyolojisi, Hasret Yayınları, Ankara, s. 250.
- 14) Türkdöğän, O., Aynı Eser, s. 250.
- 15) Bk. Türkdöğän, O., Türk Tarihinin Sosyolojisi, Hasret Yayınları, Ankara, s. 225.
- 16) Taeschner, F., "İslâm Ortaçağında Fütüvva (Fütüvvet Teşkilâtı)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, Tercüme: Fikret Işıltan, İst., 1955, s. 17.
- 17) Taeschner, F., Aynı Eser, s. 18.
- 18) Gürata, M., Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar, Ankara 1975, s. 78.
- 19) Yeni Türk Ansiklopedisi, Aynı Eser, s. 43.
- 20) Yeni Türk Ansiklopedisi, Aynı Eser, s. 43.
- 21) Kurtkan, A., Genel Sosyoloji, İst. 1976, s. 347.
- 22) Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Tarihi II, 1954, s. 684-685.
- 23) Bk. Öztuna, Y., Aynı Eser, s. 385-386.
- 24) Bk. Öztuna, Y., Aynı Eser, s. 385-386.
- 25) Bk. Öztuna, Y., Aynı Eser, s. 387.
- 26) Bk. Öztuna, Y., Aynı Eser, s. 387.
- 27) Bk. Öztuna, Y., Aynı Eser, s. 387.
- 28) Zaim, S., "Türkiye'nin İktisadî ve Sosyal Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi, Sosyal Siyaset Konferansları 16, İst. 1965, s. 235.
- 29) Bkz. Arvasi, S. A., Türk-İslâm Ülküsü, İst. 1980, s. 402-403.